

DİLÇİLİK

UOT 81'373

LEKSİKANIN MƏDƏNİ KONNOTATİV KOMPONENTİ

A.M.BƏYLƏROVA

*Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası**ayten_beylerova@mail.ru*

Məqalədə sözün leksik mənasındakı mədəni konnotativ komponentin səciyyəvi xüsusiyyətləri nəzərdən keçirilir. Leksikanın mədəni konnotativ komponenti sözün mənasının bir hissəsidir. O, xalq şüurunda hər hansı bir təsəvvürlə, anlayışla möhkəm bağlıdır və ümumilikdə, danışanın nitq predmetinə münasibətini əks etdirir. Dil vahidlərinin mədəni konnotasiyalarına bələd olmaq həmin dilə daha üstün səviyyədə yiyələnməyin əlamətlərindən və mədəniyyətlərarası kommunikasiyanın şərtlərindən biridir. Belə ki, tədqiq edilən, öyrənilən dilin mədəni konnotasiyalarını müvəffəqiyyətlə üzə çıxarmaq yalnız öyrənilən dilin mədəniyyətinə deyil, həm də öz doğma mədəniyyətinə bələd olmaqla mümkündür. Mədəni konnotasiyaların ikili xarakterini vurğulamaq lazımdır. Bu özünü o zaman göstərir ki, bir sözdə eyni zamanda iki zidd çalar olur: müsbət və mənfi.

Açar sözlər: konnotativ, denotativ, nominativ, assosiasiya, metaforik

Sözün leksik mənası denotativ və konnotativ komponentlərdən ibarətdir. Mənanın konnotativ komponenti sözün əlavə mənə çalarlarıdır. Leksik mənanın konnotativ komponenti – semiozisin* semantik və pragmatik aspektlərinin birbaşa təmas nöqtəsidir. Konnotasiyanın pragmatik asılılığı onun əsas xüsusiyyətidir. Sözün mənə strukturunun konnotativ komponenti gündəlik nitq kommunikasiyası prosesində iştirak edir (tez-tez implisit şəkildə), sözün işlənməsində obyektiv olaraq nəzərə alınır. Belə ki, söz təkcə gündəlik ünsiyyət zamanı ötürülən aktual informasiyanın daşıyıcısı deyil, o, eyni zamanda, sosial-tarixi, intellektual və ekspressiv-emosional, qiymətləndirici, ümumi səciyyəli və konkret milli xarakterli məlumatın toplusudur. Məhz belə məlumat sözün mənasındakı sosial-tarixi, milli-mədəni komponenti təşkil edir. Bu, obyektiv şəkildə mövcud olan anlayışdır və bəzi hallarda dövrə əlaqədar fərqli səciyyəyə malik olur. K.Çukovski yazır: “Hər bir dövrün öz üslubu vardır və yolverilməzdir ki, məsələn, ötən əsrin (XIX əsrin – A.B.) otuzuncu illərinə aid olan povestdə dekadent doxsanıncı

* Semiozis (yunan sözüdür, “işarə” deməkdir) semiotikada qəbul olunmuş termindir, işarənin izah edilməsi və ya mənanın yaranması prosesidir.

illərin *əhval-ruhiyyə, narahatlıq, arama, fəvqəlbəşər* kimi səciyyəvi sözlərinə rast gəlinir... Psixeyaya ünvanlanmış təntənəli şeirlərin tərcüməsində *bacı* sözünün işlədilməsi yersizdir... Psixeyanı *bacı* adlandırmaq – Prometeyi qardaş, Yunonanı isə ana adlandırmağa bərabərdir” [14].

Sözün mənasının mədəni komponenti – mədəni konnotasiya sözün məna çalarlarından biridir və konkret dilin daşıyıcıları üçün bilavasitə mətnlərdə aşkara çıxır. Həmin mətnlərdə sosial-tarixi dövrlərin mərhələləri, düşüncənin, cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrinə aid insanların nitq davranışının, peşələrin, siyasi qrupların və sairənin stereotipləri bu və ya digər səbəbdən müqayisə edilir. Adətən, bu, nitqin qiymətləndirilməsində, izahedici kontekstlərdə, sözlərin ətraflı şərhində daha əhatəli şəkildə öz əksini tapır. Sözün mənasının mədəni komponenti müqayisə zamanı, bədii əsərin müəllifi ilə personajların ictimai-nitq xarakteristikalarının toqquşması nəticəsində də meydana çıxır.

N.Y.Şvedova sözün çoxaspektli təsvirinin ən mühüm (sözün daxili xüsusiyyətləri ilə yanaşı) amillərindən biri kimi, onun mövcud olduğu dil şəraiti haqqında fikir irəli sürmüş və əsaslandırmışdır: “... leksik vahid hər zaman sinif kontekstində, mətn ardıcılığı kontekstində və nitq situasiyasının məzmunlu (“bədii surətdə tərtib edilmiş”) kontekstində eyni zamanda mövcud olur” [15, 143-144]. Görünür ki (N.Y.Şvedovanın həmin məsələnin izahı da bunu təsdiq edir), sözün mənasının mədəni komponentinin müəyyən edilməsi və təsviri üçün məhz “bədii surətdə tərtib edilmiş” (məzmunlu) kontekstlər aktualdır. Belə kontekst sözlərin mənasında assosiasiyalarla bağlı olan mədəni komponentin xarakteristikası, təsviri zamanı mənbə, istinad nöqtəsi kimi çıxış edir. N.Y.Şvedova qeyd edir: “Sözə öz əksini tapan və onun məna komponentlərində cəmləşən məzmunlu situasiyalara, “şərait kontekstləri”nə əsasən, haqsız yerə sıxışdırılan, sevilməyən, incidilən insanlar haqqında *Zoluşka* kimi sözlərin təsviri yaranır” [15, 153].

Sözün mənasının mədəni komponenti vahid deyil. Bu komponentin intellektual və emosional-ekspressiv məzmunu, rəşional və emosional qiyməti ola bilər. Onun belə xarakteri daha çox situativ kontekstlərdə, konkret sözün birbaşa izahlarında, daha doğrusu, sözün işlədilməsi zamanı üzə çıxır. Bu daha çox ictimai-siyasi və fəlsəfi sahələrə dair, mənasının mədəni komponentində intellektual məzmun olan sözlərə aid edilir. Y.A.Belçikov yazır: “Sosiologiyanın, siyasətin, etikanın, fəlsəfənin mühüm, əsas anlayışlarını ifadə edən sözlərin semantik məzmununun dəqiqləşdirilməsi daha çox siyasi mübarizə zamanı baş verir” [9]. Deməli, konkret bir dövr, mühit, konsituasiya müəyyən sözlərin konnotativ mənasını dəqiqləşdirməyə və daha yaxşı anlamağa imkan verir.

Dil vahidinin mədəni konnotasiyası xalq şüurunda hər hansı bir təsəvvürlə, anlayışla möhkəm bağlıdır və ümumilikdə, danışanın nitq predmetinə münasibətini əks etdirir. Hər bir xalq dünyaya özünəməxsus baxışı ilə fərqlənir: başqa din, başqa mentalitet, başqa adət və ənənələr, başqa mədəniyyət. Məhz bu səbəbdən də nominativ vahidlərin mədəni konnotasiyalarında fərqlilik, özünəməxsusluq və millilik nəzərə çarpır. Mədəni konnotativ komponent müxtəlif

sözlərin semantik strukturunda fərqli status qazanır. Bundan asılı olaraq, onu təsvir etmək üçün qeyri-bərabər həcmli və strukturlu situativ kontekstlər və ya birbaşa izah tələb olunur. Bununla yanaşı qeyd etmək lazımdır ki, belə kontekstlərə və izahlara ehtiyac, hər şeydən əvvəl, tərcüməçilik fəaliyyətində ikinci dilin öyrədilməsi zamanı iki milli mədəniyyətin müqayisəsində yaranır. Dil vahidlərinin mədəni konnotasiyalarına bələd olmaq həmin dilə daha üstün səviyyədə yiyələnməyin əlamətlərindən və mədəniyyətlərarası kommunikasiyanın şərtlərindən biridir. Belə ki, tədqiq edilən, öyrənilən dilin mədəni konnotasiyalarını müvəffəqiyyətlə üzə çıxarmaq yalnız öyrənilən dilin mədəniyyətinə deyil, həm də öz doğma mədəniyyətinə bələd olmaqla mümkündür.

A.S.Mamontov mədəni konnotasiyanı belə şərh edir: “Mədəni konnotasiya” anlayışı bu və ya digər linqvomədəni birlik üçün dil işarəsinin ictimai, emosional, emosional-obrazlı mənası kimi başa düşülür, eyni zamanda, o: a) əsasən, ekstralinqvistik amillərlə bağlı olan assosiativ potensial, düşüncə hadisəsi kimi (məs., ağcaqayın – Rusiyanın simvoludur, ruslar üçün vətən simvoludur; b) linqvistikaya daxil olan və sözün daxili forması kimi özünü göstərən, ekspressiv – emosional, qiymətləndirici və üslubi çalarların əsasında dayanan assosiasiyalar kimi nəzərdən keçirilir (ruslar üçün qurd qəzəb və qəddarlıqla, çəçenlər üçün isə – mərdliklə assosiasiya edilir)” [11, 24].

Sözün mənasında assosiativ əlamətlərin sabitləşməsi, yəni konnotasiyanın əmələ gəlməsi milli-mədəni prosesdir, çox zaman o, sağlam düşüncə məntiqinə tabe olmur, buna görə də ayrı-ayrı millətlərdə reallıqların fərqli xüsusiyyətləri əsasında yaranır. Çox vaxt konnotasiya qiymətləndirmə, dəyərləndirmə xarakteristikası kimi qəbul olunur, bu zaman dildə dünyanın dil mənzərəsini təcəssüm etdirən milli xüsusiyyətlər meydana çıxır. Məsələn, zoonimlərə nəzər yetirək. Belə ki, eyni bir heyvanın (məsələn, meymunun) ayrı-ayrı dillərdə müxtəlif konnotasiyaları vardır: Azərbaycan dilində *meymun* sözü həm çox çirkin olan, həm də yüngül hərəkətlər edən adam haqqında işlədilir; rus mədəniyyətində çeviklik və ya başqalarını yamsılamağa, təqlidini çıxarmağa meyillilik rəmzi kimi; alman dilində axmaqlıq, səfehlik mənasında; ispan dilində komiklik; Vyetnam dilində adamdanqaçma, adamsevmezlik, çirkinlik mənasında işlədilir.

Daha bir neçə nümunəyə nəzər salaq.

İnsanların itə münasibətindən asılı olaraq, hətta ümumişlək *it kimi sadıq* ifadəsi ayrı-ayrı dillərdə müxtəlif cür başa düşülür. Məsələn, Azərbaycan və rus dillərində *it* sözü həm müsbət (*it kimi bağlılıq; it kimi iy bilmək; it sədəqəti*), həm də mənfi konnotasiyaya (*it həyatı; it kimi ölmək; it ürəyi*) malikdir. Vyetnam dilində isə *it* sözü əksər hallarda mənfi mənaya malik ədəbsiz, nalayiq söz kimi işlədilir.

Xoruz sözünün əsas mənası dilimizin izahlı lüğətində “*toyuğun erkəyi*” kimi izah olunur [1, 473], əlavə, ikinci dərəcəli mənalara isə tez yatıb erkən oyanması, dalaşqan olmasıdır. Bu əlamətlər digər ikinci dərəcəli – pipiyin böyüklüyü, quyruğun forması və ya rəngi kimi əlamətlərdən fərqlənir. Birinci

əlamətlər Azərbaycan dilində danışanların şüurunda daşlaşmış, sabit xarakter almışdır. Bunlar *xoruz* sözünün əsas mənası üçün assosiativ və ikinci dərəcəli olmaqla, onun məcazi mənalarının, düzəltmə sözlərin, frazeoloji vahidlərin semantik nüvəsini təşkil edir. Dalaşqanlıq əlaməti *xoruz* sözünün məcazi – “dalaşqan, davakar, savaşqan adam” [1, 473] mənasının, eyni zamanda, *xoruzlanmaq* (“acıqlanmaq, özünü davakar aparmaq, özündən çıxmaq, şeşələnmək”) sözünün mənasının əsasında dayanır. Müqayisə edək: – Bu camaat da qəribədir e... Avtobusa girmişəm hamısı burnunu tutub. Axırda bir kişi *xoruzlandı* üstümə ki, bu nədir e, səndən iy gəlir. Dedim ki, ay qardaş, məndən yox – sumkamdan gəlir. Çirkli əskilərdir, yuyub əlavə çörəkpuşu qazanıram [5]. Bundan başqa, həm sifəti qırmızı, sağlam adam, həm də davakar, dalaşqan insan haqqında *xoruz kimi, xoruz kimidir* ifadələri işlənir [1, 473]. Ruslarda da *xoruz* obrazı öz lovğalığına və dalaşqan xarakterinə görə tez-tez müqayisə üçün istifadə olunur: *важный, как петух* (*xoruz kimi lovğa*); *задиристый, как петух*; (*xoruz kimi davakar*); *ходит петухом* (*xoruz kimi yerimək, yəni lovğa-lovğa, təkəbbürlə*) və s. Xoruzun lovğalığı və davakarlığı bu ev quşunun eyni xüsusiyyətlərə malik insanla müqayisəsinə səbəb olmuşdur. Hirsli, davakar, mübahisə və dava başlayan insanı *xoruz* adlandırmağa başlamışlar. Rus dilində *ходить петухом* ifadəsinin bildirdiyi mənanı *навлинить* sözündə də görmək olar. Belə ki, rus mədəni mühitində *диш* *товуз* *quşunun* adı məğrur, vüqarlı görkəmə malik və yüngül yerişli qadın haqqında təsəvvür yaradır. Lakin bu quşun digər fərqləndirici əlamətləri – onun lələklərinin əlvanlığı və ümumi bəzəkçiliyi mənfi məna yaratmışdır: *разодеться навою* (*товуз quşu kimi bəzənib-düzənmək*), *разрядиться как нава* (*товуз quşu kimi bəzənmək – həddən artıq ala-bəzək, rəngbərəng geyinmiş insan bəzəsində*). Mənfi çalar *навлинить* (*təkəbbürlü, məğrur görkəm almaq, qürrələnmək, təkəbbürlənmək, özünü öymək*) feilində də ifadə olunmuşdur. Bundan əlavə, rusların şüurunda “qırmızı *xoruz*” ötən əsrlərdə kəndli qiyamları ilə, kəndlilərin mülkədarlara qarşı mübarizəsi ilə assosiasiya edilir. Vyetnam dilində isə “*xoruz*” sözünün fərqli rəmzi mənası vardır. O, Vyetnam mədəniyyətinin nümayəndələrinin şüurunda kişi, ailədəki qayğıkeş ata obrazı ilə əlaqələndirilir.

Qoç, qoyun, keçi zoonimlərinə nəzər salaq. Məlumdur ki, qədim dövrlərdə Azərbaycanda qoyunçuluq inkişaf edərək gəlir mənbəyi olmuş və ona xüsusi münasibətin, etiqadın artmasına səbəb olmuşdur. Arxeoloji materiallar sübut edir ki, qoyunçuluq təsərrüfatı daha çox Cənubi Qafqaz xalqları arasında yayılmış və onlarda qoyun inancı güclü olmuşdur. Bunu Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində rast gəlinən daş qoç, qoyun, keçi fiqurlu heykəllər də göstərir. “Erkən tunc dövründə qoç (qoyun) məhsuldarlıq rəmzinə çevrilmiş, sonrakı dövrlərdə bu heyvana bəslənilən inanc və münasibət yeni forma və məzmun qazanmışdır. Müxtəlif mifopoetik sistemlərdə qoç (qoyun) özünün böyük sabitlik, dözümlülük keyfiyyətlərinin daşıyıcısı kimi diqqəti cəlb etmişdir. Mifoloji görüşlərdə qoyun özündə daha çox utancaqlıq, cəsarətsizlik, mülayimlik, yazıqlıq, passivlik, səbirlilik, sadəlik, günahsızlıq, üzüyolalıq,

zəriflik, qurbanlıq kimi keyfiyyətləri əks etdirmişdir. Lakin sərsərilik, təşəbbüslük, təqlidçilik, tərslik, axmaqlıq və s. bu kimi cəhətlərin də qoçun (qoyunun) səciyyəvi keyfiyyətlərindən hesab edildiyi göstərilir” [4, 162]. Hər hansı bir zoonimin adlandırdığı heyvana müqəddəs varlıq kimi baxılaraq inanc obyektinə olması, ona pərəstiş edilməsi nəticəsində həmin zoonim zoomifonimə çevrilir. Fikrimizcə, bu zoomifonimlərin hər biri dilimizdə fərqli konnotasiyaya malikdir. Belə ki, *keçi* daha çox inadkarlıq, tərslik, dəcəllik, tələskənlik, *qoç* döyüşkənlik, məğrurluq, igidlik, qoçaqlıq (*qoç igidlər*, *Qoç Koroğlu* ifadələrindən, *qoç döyüşünə qoç dayanar* atalar sözündən göründüyü kimi), *qoyun* isə dözümlülük, günahsızlıq, fağırlıq, yazıqlıq, sakitlik, qurbanlıq, həlim xasiyyətlilik, lal-dinməzlik, zəif hissiyyatlılıq, kütlük, müasir dövrdə, həmçinin savadsızlıq rəmzi hesab edilir. Heç nə anlamadığı üçün maddım-maddım baxan insan haqqında *qoyun kimi gözünü döyür* ifadəsi işlənir.

Digər dillərdə də *qoyun* zoolekseminin oxşar və fərqli metaforik-konnotativ mənada, daha çox mənfi konnotasiyada işləndiyini müşahidə edirik. Rus dilində qoyuna münasibət “qoyun təzə darvazaya baxan kimi” frazeologizmində özünü göstərir. Belə izah olunur ki, Rusiya kəndlərində bütün gününü otlaqlarda keçirən heyvanlar axşamlar evə qayıdır, qoyun isə o dərəcədə axmaq heyvan hesab edilir ki, evə yeni darvaza qoyulduqda qoyun öz həyatını tanımır və içəri girməyə cəsarət etməyərək uzun müddət darvazaya baxır. Məna köçürülməsi yolu ilə müqayisə əsasında qoyunun axmaq heyvan olması göstərilir. Buna görə *qoyun* axmaq, dayaz düşüncəli, key insanı təmsil edir, çünki *qoyun* sözündə təhqiredici, alçalıcı məna – mənfi konnotasiya vardır. Azərbaycan dilində “qoyun təzə darvazaya baxan kimi” frazeologizmi ilə eyni quruluşda olub yaxın və ya fərqli mənalarda işlənən “dövə nalbəndə baxan kimi”, “ayı kal armuda baxan kimi”, “toyuq fala baxan kimi”, “pişik ətə baxan kimi” zoofrazeologizm variantları işlənir. M.M.Mirzəliyeva yazır: “Frazeoloji vahidlərin variantları komponentlərdən birinin başqa bir sözlə əvəz edilməsi nəticəsində daxili formaya (məzmunə) heç bir xələl gəlmədiyi zamanda mövcud olur [7, 121]. Sinonimliklə variantlılığın yaxın proses olduğu qeyd olunur. Onların fərqi H.Ə.Həsənov belə izah etmişdir: “Mənalara olduğu kimi qalan, tərkiblərində leksik, leksik-qrammatik və qrammatik dəyişiklik aparılan ifadələr sinonim yox, variant frazeoloji birləşmələr hesab olunur” [3, 234]. Aşağıdakı zoofrazeologizm variantlarında məzmun, məna baxımından həm oxşarlıq, həm də fərqlilik olduğunu görürük:

“Dövə nalbəndə baxan kimi baxmaq”, “ayı kal armuda baxan kimi baxmaq” frazeologizmləri həm *çox təaccüblə, heyratla, gözlərini bərəldərək baxmaq*, həm də *nifrətlə baxmaq, gərgin, pis, xoşagəlməz münasibətdə olmaq* [6, 87] mənalarında işlənir. “Toyuq fala baxan kimi baxmaq” frazeologizmi *heç bir reaksiya vermədən, təaccüblə, lal-dinməz baxan* adam haqqında deyilir. “Pişik ətə baxan kimi baxmaq” frazeoloji birləşməsi isə *acgözlüklə, tamahkarcasına baxmaq, kimisə, nəyisə gözləri ilə yemək* mənasında işlədilir. Koreya dilində belə bir atalar sözü işlənir: “Duz yalamış inək quyuya baxan kimi

baxır”. Susuzluqdan yanan heyvanın su quyusuna acgözlüklə baxdığını nəzərə alaraq, bu frazeologizmin “pişik ətə baxan kimi baxmaq” frazeologizmi ilə variantlılıq təşkil etdiyini görmək olar.

Bu tip frazeoloji variantlılığı M.M.Mirzəliyeva struktur dubletlər adlandırmışdır [7, 126].

“Qoyun” zooleksemi Ukrayna dilində həm avam, cahil adamları, həm də əslində, günahsız, dinc, sakit olan, ancaq şəraitdən asılı olaraq qəddarlaşan, hirsli və zalım ola bilən adamları səciyyələndirir. Vyetnamda isə qoyun olmadığı üçün vyetnamlılar üçün qoyun, sadəcə, heyvandır və heç bir konnotativ mənası yoxdur.

Donuz sözü Azərbaycan dilində həm pinti, səliqəsiz, çirkli, həm də qanmaz, kobud adam haqqında işlədilir. “Böyük türkcə sözlük”də bu sözün *xain, tərs, inadçı* kimi mənalarda işləndiyi qeyd olunmuşdur. “Donuz kimi” ifadəsinin isə həm mənfi (pis xasiyyətli, xain), həm də müsbət (əməlli-başlı, yaxşıca) mənaları verilmişdir [2, 1013]. Rus dilində “donuz” *çirk, natəmizlik*, Vyetnam dilində *isə axmaqlıq, səfehlik* rəmzidir.

Göründüyü kimi, zooleksemələrin semantik modelləri bəzən ayrı-ayrı dillərdə bir-birinə uyğun gələrək universal səciyyə daşıyır, bəzən isə tamamilə fərqli konnotasiyaya malik olur.

Mifik varlıqlara aid konnotasiyalar da müxtəlif dillərdə oxşar və ya fərqli şəkildə təzahür edir. Əcaib ilanabənzər heyvan kimi təsvir olunan *əjdaha* Azərbaycan xalq nağılları və dastanlarında suda yaşayan, suyun qoruyucusu, bələlərin, quraqlığın, aclığın, xəstəliklərin səbəbkarı kimi göstərilir. Onu da qeyd edək ki, xalçalarımızda da *əjdaha* motivinə geniş yer verilmişdir. “Çünki o, uzaq keçmişlərdən türkdilli xalqların həyatı, məişəti, folkloru, mifologiyasında görkəmli yer tutmuşdur. Məsələn, Azərbaycanın bir sıra yerlərində bu günədək ilan və *əjdaha* totemi ilə əlaqədar yer adları vardır. Naxçıvanda “İlan dağı”, Qazaxda “*Əjdaha qayası*” və s. Belə adlara biz hazırda Ermənistanda Göyçə gölü ətrafında azərbaycanlılar yaşamış yerlərdə də təsadüf edirik. İcevan (keçmiş Karvansaray) rayonunun Çaylı kəndində “*Əjdaha yurdu*” adlanan yer buna misal ola bilər. *Əjdaha* obrazı Azərbaycan xalq nağıllarında aparıcı mövzu ilə üzvi surətdə bağlı olubdur. Məsələn, “Məlikməmməd”, “Tapdıq”, “Qara at” nağıllarında *əjdaha*ya geniş yer verilmişdir.

Araşdırmalar göstərir ki, xalı sənəti üzərində *əjdaha* həmişə müsbət totem olmamışdır. Vaxt olub ki, o, xalçada bir şər obrazı kimi çıxış etməyə başlayıb. Həm də bu zaman o, tək deyil, xeyirxah obraz sayılan simurq quşu ilə mübarizədə təsvir edilibdir. Bu tip kompozisiyalı təsvirlər Azərbaycan xalçaçılığında XV yüzildən izlənməyə başlayıb və XVI-XVII yüzildə Təbriz xalçalarında ən yüksək inkişaf mərhələsinə çatıbdir” [8].

Əjdaha quraqlığın və ölümün simvoludur. “Çox qüvvətli, iri, heybətli, qorxmaq bilməyən adam haqqında; pəhləvan” [1, 76] mənasında *əjdaha* sözündən istifadə olunur.

Mifik canlı olan *əjdaha* rusalarda nəhəng, qanadlı, odpüskürən sürünən

heyvan, şahzadələr oğrusu və xəzinələr keşikçisidir, şərin qədim mücəssəməsidir, şər qüvvələr, düşmən, pislik, fəlakət rəmzidir. “O, qanadlı, odpüskürən ilan şəklində əfsanəvi yırtıcıdır” [12].

Çinlilərdə isə *əjdaha* imperatorun, hökmdarın hakimiyyətini və uzun-ömürlülüyü təmsil edir, simvollaşdırır, əjdaha obrazı ədəbiyyatın fantastika janrında, həmçinin fen-şuy təlimlərində və astrologiyada (Əjdaha ili) təcəssüm edilmişdir. Belə demək olar ki, *Çin əjdahası* əlahiddə, çox özünəməxsus bir anlayışdır. O, Çin xalqının ulu əcdadlarının totemi, Çin millətinin qədim rəmzi və onun mədəni inkişafının başlanğıcı hesab edilir. Çində əjdahaya Lu (luu) və ya Uluğ (uluu) deyilir və bu söz bəzi türk dillərinə də keçmişdir. Çin mifologiyasına görə, su ünsürünün hamisi olan əjdaha insanlara su verir, ona sadıq xidmət edənlərin tarlasını bolluca suvarır, kəndliləri saysız-hesabsız fəlakətlərdən qoruyurdu. Çin allahları iyerarxiyasında əjdaha Səma və Yerdən sonra üçüncü yerdə gəlir.

Vyetnamlılar üçün isə *əjdaha* hakimiyyət, qüdrət, var-dövlət, rifah rəmzidir.

Yaxud rənglərin konnotasiyalarına diqqət yetirək. Azərbaycan dilində *sarı* həm “qızıl” mənasında işlənir, həm də xəstəlik rəmzi hesab edilir. Rus mədəniyyətində *sarı* rəng, adətən, kədər, ayrılıq, xəyanət ilə assosiasiya edilir, həmçinin xəstəlik simvolu kimi qəbul edilir. A.A.Bragina hesab edir ki, sarı rəng payızın, kədərin, sonun və təhlükənin rəngidir [10, 111-112]. Vyetnam mədəniyyətində sarı rəng var-dövlət, istilik və toxluğu təmsil edir. Bu, yetişən düyü tarlasının rəngidir [13, 128].

Azərbaycan dilində *ağ* sözü həqiqi mənada işləndikdə müsbət (*ağ gün* – firavanlıq, səadət, xoşbəxtlik), məcazi mənada isə həm müsbət, həm də mənfi konnotativ semantikaya malik olur:

üzünü ağ etmək/eləmək – müsbət konnotasiya;

ağ etmək/eləmək – şışirtmək, həddi keçmək; həddini aşmaq, əndazədən çıxmaq, cızığından çıxmaq – mənfi konnotasiya;

ağ olmaq – həddi keçmək, ifrat dərəcədə olmaq – mənfi konnotasiya;

üzünə ağ olmaq – kobud cavab vermək, etiraz etmək; nankorluq etmək, tabe olmamaq; söz/cavab qaytarmaq, üzünə qayıtmaq – mənfi konnotasiya.

Hindlilərdə və çinlilərdə isə *ağ* rəng ənənəvi olaraq bədbəxtlik, ölüm, matəm rəmzini ifadə edir. Buna görə də dəfn mərasimində hər şey *ağ* rəngdə olur, insanlar *ağ* rəngli paltar geyinirlər. Lakin tədricən digər mədəniyyətlərin təsiri altında *ağ* sözü fərqli bir mənə kəsb etmiş və təmizlik, xoşbəxtlik rəmzi olmuşdur. Məsələn, gəlinin toy paltarları *ağ* rəngdədir. Nəticədə, Çin dilində *ağ* sözü iki mənə qazanmışdır: bədbəxtlik və xoşbəxtlik. Rus dilində *ağ* sözünün mənası yalnız ikinci mənə (xoşbəxtlik) ilə üst-üstə düşür.

Dilimizdə *göy adam* ifadəsi *simic adam* mənasında, *qırmızı adam* sözü üzə deyən; həyasız, sırtıq mənasında, *boz adam* utanmaz, nəzakətsiz, həyasız, çəkinməyən, sərt, qaba danışan adam mənasında, *boz sifət* göstərmək üzə bozarmaq, nəzakətsizlik etmək, özünü ədəbsiz, qaba aparmaq mənasında işlədilir.

Göründüyü kimi, mədəni konnotasiyalar ikili xarakterə malikdir. Bu özünü o zaman göstərir ki, bir sözdə eyni zamanda iki zidd çalar olur: müsbət və mənfi.

Nəticə olaraq qeyd edək ki, nominativ vahidlərin mədəni konnotasiyası mədəniyyətin dil vahidlərində ifadəsidir. Sözün mənasının mədəni komponenti milli mədəniyyətlərin müqayisəsi zamanı, xüsusilə yad dilin öyrənilməsində daha aydın şəkildə özünü göstərir. Buna görə də sözün mənasının mədəni komponenti problemi sosiolinqviistik problemlərə daxil edilməklə tərcümənin linqvodidaktikası, nəzəriyyəsi və təcrübəsi üçün, kontrastiv-tipoloji linqvistik tədqiqatlarda çox əhəmiyyətlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti: 4 cildə, II c., Bakı: Şərq-Qərb, 2006, 792 s.
2. Büyük Türkçe Sözlük. Ankara, Türk Dil Kurumu yayınları, 4041 s.
3. Həsənov H.Ə. Müasir Azərbaycan dilinin leksikası. Bakı: Maarif, 1988, 306 s.
4. Qarayeva A.V. İnanclarla bağlı zoomifonimlərin yaranması // Terminologiya məsələləri, 2014, № 2, s.162-172.
5. Mahir Qaliboğlu. İtin qız sevgilisi, <http://modern.az/az/news/51646#gsc.tab=0>
6. Məhərrəmli Q.M., İsmayılov R.Ə. Azərbaycan dilinin frazeologiya lüğəti. Bakı: Altun kitab, 2015, 288 s.
7. Mirzəliyeva M.M. Türk dillərinin frazeologiyası: 2 cildə, I c., Bakı: Nurlan, 2009, 219 s.
8. Rasim Əfəndi, Toğrul Əfəndi. Tarix, folklor və mifologiya mənbəyi, <http://azerilme.az/Azərbaycan-xalcalari/N6/files/assets/basic-html/page131.html>
9. Бельчиков Ю.А. О культурном коннотативном компоненте лексики, <http://www.philology.ru/linguistics2/belchikov-88.htm>
10. Брагина А.А. Лексика языка и культура страны: Изучение лексики в лингвострановедческом аспекте. М.: Русский язык, 1981, 176 с.
11. Мамонтов А.С. Язык и культура: Основы сопоставительного лингво-страноведения: Автореф. дисс. ... д-ра филол. наук. М., 2000, 53 с.
12. Ожегов С.И. Словарь русского языка, <http://www.ozhegov.org/words/7755.shtml>
13. Чинг Тхи Ким Нгюк. Лингвострановедческий подход к слову как средству отражения национальной языковой картины мира // Сб. ст. «Русистика – 98». М., 1998, с.121-134.
14. Чуковский К. Высокое искусство. М., 1961, с. 118-119., https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Linguist/chuk/04.php
15. Шведова Н.Ю. Типы контекстов, конструирующих многоаспектное описание слова // Русский язык: Текст как целое и компоненты текста: Виноградовские чтения XI. М., 1982, с. 143-144.

КУЛЬТУРНЫЙ КОННОТАТИВНЫЙ КОМПОНЕНТ ЛЕКСИКИ

А.М.БЕЙЛЯРОВА

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются характерные особенности культурного коннотативного компонента в лексическом значении слова. Культурный коннотативный компонент лексики является частью значения слова. Она устойчиво связана в народном сознании с каким-либо представлением, понятием и отражает отношение говорящего к предмету речи. Владение культурными коннотациями номинативных единиц является одним из

критериев предпочтительного уровня владения языком и одним из условий межкультурной коммуникации. Успешное выявление культурных коннотаций слов изучаемого языка возможно при соответствующем знании не только культуры изучаемого языка, но и родной культуры. Необходимо подчеркнуть двойственность культурных коннотаций. Она проявляется в том, что в одном слове-реалии могут одновременно содержаться две противоположные окраски: утвердительная и отрицательная.

Ключевые слова: коннотативный, денотативный, номинативный, ассоциация, метафорический

CULTURAL CONNOTATIVE COMPONENT OF LEXIS

A.M.BAYLAROVA

SUMMARY

The article describes the characteristic features of the cultural connotative component in the lexical meaning of the word. The cultural connotative component of lexis is a part of the meaning of the word. It is stably connected in the popular consciousness with any representation, concept and reflects the speaker's attitude to the subject of speech. Owning cultural connotations of nominative units is one of the criteria for the preferred level of language proficiency and one of the conditions for intercultural communication. Successful revealing of cultural connotations of the words of the studied language is possible with the appropriate knowledge of not only the culture of the language being studied, but also of the native culture. It is necessary to emphasize the duality of cultural connotations. It manifests itself in the fact that in one word, realities can simultaneously contain two opposite colors: affirmative and negative.

Key words: connotative, denotative, nominative, association, metaphorical